

Anna KADYKAŁO

Uniwersytet Jagielloński

awronska5@wp.pl

RADZIECKA WSPÓLNOTA DZIECIĘCA – ODSŁONA POWOJENNA

NA PODSTAWIE WSPOMNIEŃ ALEKSIEJA KOZŁOWA
*КОЗЕЛ НА САКСЕ*¹

ABSTRACT **Советское детское сообщество – послевоенная картина (на основании воспоминаний Алексея Козлова *Козел на саксе*)**

Аналитическим материалом в данной статье являются воспоминания популярного советского и русского саксофониста Алексея Козлова *Козел на саксе*. На их основе можно рассматривать процесс формирования тождественности, сочетающий различные средовые влияния. В статье указаны факторы, влияющие на сознание поколения, детство которого пришлось на военные и послевоенные годы. Пространством, в котором дети проводили свою внешкольную жизнь, был двор, составляющий пример коллективного участия в культуре повседневности. Дворовая жизнь отличалась множеством игр – спортивных, азартных, дифференцированных по степени опасности. Особенное место среди факторов, влияющих на сознание дорастающего поколения, занимала широко распространенная культура преступного мира. Типичное для послевоенного детства общественное участие во внешкольной жизни прекращалось в период adolescence, когда все большее значение отводилось индивидуализму и собственным увлечениям, которые считались путем для проявления исключительности личности. Стремление к индивидуализму, составляющее неотъемлемую черту периода взросления, в советских условиях усиливалось благодаря появлению альтернативной культуры

¹ Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2011/01/N/HS2/02157.

(стиляги), являющейся интересным отличием от серой, обыденной советской действительности.

Keywords: Алексей Козлов, дворовая жизнь, дети в СССР, послевоенное детство, идентичность

Słowa kluczowe: Aleksiej Kozłow, życie podwórkowe, dzieci w ZSRR, powojenne dzieciństwo, tożsamość

Kształtowanie tożsamości stanowi proces ogniskujący różnorodny wpływ środowiskowy. W artykule ukazane zostaną czynniki oddziałujące na świadomość pokolenia, którego dzieciństwo przypadło na lata wojenne i powojenne. Za materiał analityczny posłużą wspomnienia zatytułowane *Козел на саксе*, napisane przez znanego radzieckiego i rosyjskiego saksofonistę Aleksieja Kozłowa² (ur. 1935), założyciela legendarnego radzieckiego zespołu jazzowego Arsenał.

Teksty wspomnień, odzwierciedlając niepowtarzalne ludzkie doświadczenia, ujawniają różnorodność pamięci personalnej. Refleksyjnie ujmują one życie jednostki, zamykając je w sensowną całość. Fragmenty wspomnień Kozłowa odnoszące się do dzieciństwa ukazują ten okres jako przestrzeń gry i zabawy, czas, w którym pojawiły się załączki przyszłych pasji i zainteresowań. Pozwalają one jednocześnie powiązać przeżycia psychiczne jednostki z konkretnymi warunkami środowiska społecznego.

Immanentną cechą wspomnień jest nostalgia, która próbuje zachować w pamięci coraz bardziej zacierające się obrazy rzeczywistości historycznej. Zdaniem Jacques'a Le Goffa pamięć to *zdolność przechowywania informacji, [...] cały zespół funkcji psychicznych, dzięki którym człowiek może przywoływać, aktualizować minione wrażenia i informacje z pozoru przebrzmiałe*³. Za podstawową czynność mechanizmu pamięci można uznać *prowadzenie opowiadania*, uwydatniające funkcję społeczną tej formy komunikacji: odbywa się wówczas przekazywanie komuś danej informacji w sytuacji, gdy w zasięgu nie ma przedmiotu ani zdarzenia będącego jej motywem⁴. Wspomnienia pozwalają prześledzić proces kształtowania się świadomości i tożsamości autora, kreu-

² Aleksiej Kozłow – saksofonista, kompozytor, aktor, publicysta i pisarz. Już w latach 50. aktywnie uczestniczył w zakładaniu klubów jazzowych w Moskwie. Był uczestnikiem i laureatem licznych krajowych i zagranicznych festiwali jazzowych. Zespół Arsenał, który stworzył podstawy rosyjskiego jazz-rocka, został założony przez Kozłowa w 1973 r. Na oficjalnej estradzie zaczął się pojawiać od 1976 r.; wkrótce rozpoczął też występy gościnne – w kraju i za granicą. Od 1986 r. Kozłow był zaangażowany w propagowanie jazzu i muzyki rockowej w ZSRR – prowadził programy radiowe i telewizyjne poświęcone tej tematyce. W 2003 r. otrzymał tytuł Narodowego Artysty Rosji. Szerzej zob. *Алексей Семенович Козлов. Биография*, LiveLib,[online] <http://www.livelib.ru/author/123166>, 20 VI 2012.

³ J. Le Goff, *Historia i pamięć*, przeł. A. Gronowska, J. Syryjczyk, wstęp P. Rodak, Warszawa 2007, s. 101, *Communicare*.

⁴ Zob. *tamże*, s. 102-103.

ją świat naocznego świadectwa, odsłaniając osobowość autora i wzorce kulturowe epoki⁵. Należy jednak pamiętać, że przedstawiona we wspomnieniach rekonstruowana przeszłość nie jest tożsama z przeszłością, która rzeczywiście była. Wiąże się to z odległością w czasie omawianego okresu oraz z tym, że pamięć charakteryzuje fragmentaryczność, stroniczość i skłonność do cenzurowania często niewygodnych dla autora faktów⁶.

W swoich wspomnieniach popularny muzyk jazzowy kreśli przed oczami czytelników barwny mikroświat powojennego moskiewskiego podwórka, postrzegając radziecką kulturę w perspektywie osobistego doświadczenia: *Дворовая жизнь была как бы продолжением другого стандарта советского городского существования – „коммуналки”. Но если „коммуналка” представляла собой мир взаимоотношений взрослых, то двор был главным местом обитания детей и подростков. Здесь были свои лидеры и их любимчики, подхалимаж и ябедничество, жестокий террор сильных по отношению к слабым, приоритет „блатных” а также лихих и ловких перед слабыми, неловкими и интеллигентными*⁷.

Warto podkreślić, że na przestrzeni wieku stosunek mieszkańców pobliskich domów do podwórek diametralnie się zmienił. Zamknięte podwórka pojawiły się wraz z powstaniem domów, w których wynajmowano mieszkania i które aż do końca lat 50. przeważały w miejskim pejzażu urbanistycznym⁸. Wykryształizował się wówczas podział na dzieci „podwórkowe” i „domowe”. Spacerowaniem i zabawami w obrębie podwórka mogły zajmować się jedynie dzieci służby. Natomiast dzieciom mieszkańców pozostało obserwowanie życia podwórkowego z okien mieszkania – dzieci te wychodziły na spacer do parku z guwernantkami. Powyższe uwagi wyraźnie wskazują na rozwarstwienie społeczne w przedrewolucyjnej Rosji⁹.

Rewolucja diametralnie zmieniła organizację dotychczasowego życia społecznego, wniosła zmiany także do podwórkowych obyczajów, znosząc dawny podział wśród dzieci. Najistotniejsza zmiana wiązała się jednak z ustanowieniem nowej formy zamieszkiwania – mieszkania komunalnego, tzw. komunałki¹⁰. Dzieci zaczęto wypusz-

⁵ Zob. R. Zimand, *Diarysta Stefan Ż.*, Wrocław 1990, s. 17-19, *Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, t. 74.

⁶ Zob. M. Zaleski, *Formy pamięci. O przedstawianiu przeszłości w polskiej literaturze współczesnej*, Warszawa 1996, s. 7.

⁷ A. Козлов, *Козел на саксе, годзл. 1: Дворовая жизнь – игры и развлечения*, [online] http://lib.ru/CULTURE/MUSIC/KOZLOV/kozel_na_saxe.txt, 25 V 2012.

⁸ Szerzej zob. A. Пиир, *Для чего нужен двор? (Возрастные сообщества ленинградских дворов)*, „Антропологический форум” 2006, nr 5, s. 346-347, [online] http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/005/05_10_piir_k.pdf, 20 VI 2012.

⁹ Zob. *tamże*, s. 347.

¹⁰ Od lat 30. do lat 50. komunałki stanowiły podstawowy rodzaj mieszkania w ZSRR. Ich wprowadzenie pozwoliło władzom zrealizować kilka celów: wygnąć osoby „społecznie szkodliwe” z bogatych mieszkań i zakwaterować w nich biedną ludność (tym samym spełniono propagandowe obietnice bolszewików). Komunałki charakteryzowały się własnymi zasadami, szczególnie formą zarządzania (w każdym mieszkaniu wybierany był „starszy”, decydujący np. o porządku sprzątania). Mieszkania komunalne można uznać za poligon, na którym sprawdzano możliwości komunalnego życia kilku ro-

czać na podwórko na spacer – nie obawiano się już o ich bezpieczeństwo, zwłaszcza że można było je obserwować z okien mieszkania. Ponadto przestrzeń ta stanowiła alternatywę dla ograniczonych powierzchniowo komunałek, w których nie do pomyslenia były grupowe czy głośne gry¹¹.

W czasach radzieckich podwórko stanowiło centrum życia dla mieszkańców pobliskich domów – nie tylko tych najmłodszych, również dorosłych. Szczególne znaczenie podwórek w konstruowaniu dziecięcej przestrzeni zabawy zauważalne było w trudnych i biednych czasach porewolucyjnych. Opowiada o tym powieść dla młodzieży autorstwa Anatolija Rybakowa *Kordzik (Кордик, 1948)*¹². Jedną z przestrzeni zabawy bohaterów utworu stanowi podwórko na Arbacie: dziewczynki bawią się tam w „klasy”, chłopcy grają starymi miedziami; dzieci eksplorują także ciemne piwnice, a nawet uczestniczą w organizowaniu kółka dramatycznego¹³.

Jednak do końca lat 50. w niektórych miastach (np. w Leningradzie) rodziny inteligentkie lub te pamiętające czasy przedrewolucyjnego Petersburga ujawniały negatywny stosunek do podwórek, nie pozwalając bawić się tam swoim dzieciom, co wyraźnie wskazywało na przywiązanie do dawnego porządku¹⁴. Później jednak podwórkowe dzieciństwo stało się udziałem niemal każdego młodego człowieka radzieckiego, będąc swoistą szkołą życia i sposobem socjalizacji.

Aleksandra Piir, badająca leningradzkie życie podwórkowe lat 30.-50. XX w., zaznaczyła, iż w interakcje z przestrzenią podwórka wchodziły różne pokolenia i grupy wiekowe, znacząco modyfikując wyobrażenia o niej ukształtowane w poprzedniej epoce. Podwórko stanowiło przykład realizacji kolektywnego uczestnictwa w kulturze dnia codziennego. Na podwórku swój wolny czas spędzali także dorośli, chcąc wyrwać się z ciasnych mieszkań komunalnych. Jednak rozpowszechnione przekonanie, że osoba dorosła powinna zajmować się pożyteczną pracą, a czas wolny spędzać w sposób kulturalny, sprawiało, że na dorosłych przebywających na podwórku nie spoglądano przychylnym okiem. Najczęstszymi bywalcami podwórek były babcie, obserwujące przechodzących i wymieniające się informacjami o mieszkańcach, oraz spożywający piwo mężczyźni grający w domino¹⁵. Na podwórku wspólnie obchodzono święta, a młodzież urządzała tam wieczorki. Śpiewał o tym Bułat Okudżawa: *Во дворе, где каждый вечер все играла радиола, / Где пары танцевали, пыля*¹⁶.

dzin. Problem mieszkaniowy do dziś stanowi poważną bolączkę Rosjan. Szerzej zob. A. B. Сепреева, *Русские. Стереотипы поведения, традиции, ментальность*, Москва 2004, s. 35-42.

¹¹ Zob. A. Пиир, *Для чего нужен двор?...*, s. 348-349.

¹² Akcja powieści toczy się w okresie bezpośrednio po rewolucji (1918-1920), a jej bohaterami są kilkunastoletni chłopcy, moskiewscy uczniowie, przeżywający liczne intrygujące i niebezpieczne przygody.

¹³ Zob. A. Rybakow, *Kordzik*, przeł. Z. Łapicka, Warszawa 1987, s. 51-62.

¹⁴ Zob. A. Пиир, *Для чего нужен двор?...*, s. 350.

¹⁵ Zob. *тамże*, s. 354-360.

¹⁶ Б. Окуджава, *Ленька Королев*, [online] <http://www.kulichki.com/moshkow/KSP/okudjava.txt>, 20 VI 2012.

Od lat 60. podwórko stało się główną przestrzenią zabawy dorastającego pokolenia¹⁷. Organizacja dziecięcego odpoczynku była kwestią interesującą władze radzieckie, ponieważ należyte zorganizowanie najmłodszym czasu spędzanego poza szkołą było sposobem skutecznej walki z dziecięcą *beznadzornością*¹⁸ i chuligaństwem. Miejska administracja zobowiązywała zarządy domów do zakładania „izb dziecięcych” i placów zabaw, by nie pozwolić dzieciom bawić się na ulicy. Wypełnienie tych rozporządzeń w dużej mierze zależało jednak od dostępności pomieszczeń w danym domu oraz przestronnego podwórka, dlatego spełnienie wspomnianych wymagań nierzadko możliwe było wyłącznie na papierze¹⁹.

Za granicę podwórkowego dzieciństwa uważany był wiek 12-14 lat; dziecko angażowało się wówczas w działalność innych organizacji, opartych już nie na wspólnocie terytorium, ale na wspólnocie zainteresowań, albo podwórko rozszerzało się do fragmentu przestrzeni miasta obejmującej kilka pobliskich dzielnic – to z kolei wiązało się z uczestnictwem w grupach półkryminalnych²⁰.

Jak wspomina Kozłow, każde podwórko miało swoją, najczęściej zamkniętą, przestrzeń i konfigurację, uzależnioną od liczby korpusów i pobliskich zabudowań. Podwórko stanowiło główną płaszczyznę kontaktów między młodymi ludźmi; ze względu na ograniczoną powierzchnię mieszkaniową w komunałkach rzadko odwiedzano się w domu. Warto podkreślić, że przez pojęcie podwórka rozumiana jest nie tylko zamknięta przestrzeń, ale także społeczność tworzących ją członków, połączonych więzami przyjaźni i solidarności, co przejawiało się w sformułowaniach: *Пошли в кино всем двором...*, *Сыграем двор-на-двор*²¹. Podwórko stanowiło przestrzeń, w której realizowano zasady równości, kolektywizmu i solidarności – szczególne znaczenie zyskały one po wojnie i wpłynęły na świadomość dorastającego pokolenia²². Autor nazywa podwórko *miniaturowym dziecięcym modelem radzieckiego społeczeństwa*²³, w którym na podobieństwo przestrzeni dorosłych obowiązywały zasady i reguły, a obok siebie żyli i przyjaźnili się przedstawiciele różnych klas społecznych, pochodzący także ze śro-

¹⁷ Zob. А. Пиир, *Для чего нужен двор?...*, s. 345. Zdarzało się, że przy domu funkcjonowały dwa podwórka: gospodarskie (ulożone z tyłu budynku) oraz społeczne, wykorzystywane często jako miejsce zabaw dzieci (przed wejściem), co dawało możliwość rozgraniczenia przestrzeni zajmowanej przez dorosłych i dzieci. Zob. *tamże*, s. 351.

¹⁸ *Beznadzornost'* (ros. безнадзорность) to zjawisko społeczne dzieci pozbawionych doгляду, których zachowanie nie jest kontrolowane z powodu niewypełniania lub nienależytego wykonywania obowiązków dotyczących ich wychowania, edukacji i utrzymania przez rodziców lub opiekunów prawnych. Zob. Федеральный закон от 24 июня 1999 г. N 120-ФЗ „Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних” (с изменениями от 13 января 2001 г.), rozdz. 1: *Общие положения*, [online] <http://femida.info/52/oospb001.htm>, 21 VI 2012.

¹⁹ Zob. А. Пиир, *Для чего нужен двор?...*, s. 352.

²⁰ Zob. *tamże*, s. 372.

²¹ А. Козлов, *Козел на саксе...*, rozdz. 1.

²² Zob. М. В. Ромашова, *Репрезентация советского детства в мемуарной литературе рубежа XX и XXI веков*, „Вестник Пермского университета” 2005, Вып. 5. История, s. 56-65, [online] <http://childcult.rsu.ru/article.html?id=58605>, 25 V 2012.

²³ А. Козлов, *Козел на саксе...*, rozdz. 3: *Пионерская блатная жизнь*.

dowisk przestępczych czy represjonowanych. Co istotne, dla dzieci różnice pochodzenia nie odgrywały żadnej roli do momentu, gdy ktoś nie zaczął się wyraźnie wyróżniać z grupy (o czym będzie mowa poniżej).

Dziecięca wspólnota²⁴, stanowiąca rówieśniczą grupę pierwotną, zapewniała swoim członkom poczucie identyfikacji, silne więzi emocjonalne, a przez to – dawała poczucie przynależności i bezpieczeństwa²⁵. Nie była to grupa wybierana świadomie, ponieważ jej skład był określony przez warunki zewnętrzne – zameldowanie w pobliskich mieszkaniach. Jej członków łączyła zatem wspólnota terytorium. Podwórko modelowało dziecięce środowisko społeczne; było światem pozwalającym dzieciom wyjść z przestrzeni pouczeń rodziców i szkoły, ale przede wszystkim stanowiło rzeczywistość umożliwiającą realizację zainteresowań członków dziecięcej subkultury. Ten wspólny cel – atrakcyjny i możliwy do osiągnięcia – pozwala na nazwanie opisywanej nieformalnej społeczności dziecięcej wspólnotą²⁶. Można zauważyć związek pomiędzy analizowaną wspólnotą dziecięcą, koncentrującą się wokół przestrzeni podwórka, a kulturą pierwotną. W obu społecznościach więź społeczna oparta była na małych ugrupowaniach (w przypadku kultury pierwotnej był to klan lub wioska), niemal nie istniały stosunki bezosobowe, obserwowalna była za to wspólnota obyczajów oraz więź psychiczna²⁷.

Powrót rodziny Kozłowa z ewakuacji do zniszczonej przez wojnę Moskwy nastąpił w 1943 r. Pomiedzy podwórkami nie było wówczas płotów (w pierwszą wojenną zimę trafiły one do pieców), co sprawiło, że podwórko stanowiło niemal nieograniczoną przestrzeń zabawy. Troski powojennej egzystencji spowodowały, że rodzice, zajęci odbudową i rekonstrukcją dotychczasowego życia, nie mogli poświęcić dzieciom wystarczająco dużo czasu ani uwagi. Problemy mieszkaniowe sprawiały, że dzieci wyrastały na podwórkach, których atmosferę tworzyły wulgaryzmy, tatuaże, specyficzne sposoby poruszania się, ubierania (popularne były marynarskie podkoszulki w paski), a nawet spluwania. W życiu podwórka, jak wspomina Kozłowa, nie uczestniczyły jedynie dzieci wychowywane pod surową kontrolą rodziców, a także te, które nie umiały przystosować się do obowiązujących zasad. Były one izolowane, wykluczane, ponieważ nie identyfikowały się z grupą; wysmiewano się z nich, nieraz dość okrutnie²⁸. Tym samym zauważalna jest ekskluzywność opisywanej grupy, jej podział na swoich i obcych, stosowany także wobec dzieci z sąsiednich podwórek.

²⁴ Jak napisała Aneta Chmiel: *Wspólnota występuje wszędzie, zarówno wśród intelektualnej elity, jak i marginesu społecznego, wśród młodzieży szkolnej, jak i ludzi tworzących szczyty hierarchii państwowej; spotyka się ją w życiu każdej grupy społecznej i w każdej fazie jej życia*, A. Chmiel, *Alienacja czy powrót do wartości?*, [w:] *Wizerunki wspólnoty. Studia i szkice z literatury i antropologii porównawczej*, red. Z. Kadłubek, T. Sławek, Katowice 2008, s. 147, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 2623.

²⁵ Zob. E. Chromiec, *Kompetencja międzykulturowa, czyli dar budowania nowych wspólnot*, [w:] *Wspólnota komunikacyjna w teorii i praktyce*, red. B. Sierocka, Wrocław 2007, s. 44, *Via Communicandi*, t. 3.

²⁶ Zob. A. Chmiel, *Alienacja czy powrót...*, s. 149.

²⁷ Zob. B. Olszewska-Dyoniziak, *Człowiek, kultura, osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kultury*, Kraków 1991, s. 15.

²⁸ Por. A. Пиир, *Для чего нужен двор?*..., s. 350-351.

Przyszły muzyk saksofonista przywołuje doskonale zachowane w pamięci opisy i zasady gier²⁹. Obowiązywał w nich podział ze względu na wiek i płeć uczestników (chłopięce, dziewczęce i mieszane). Niektóre gry były niewinne, inne ryzykowne, a jeszcze inne graniczyły z przestrzenią świata przestępczego. Popularnością cieszyły się gry hazardowe, powiązane z ryzykiem i adrenaliną, które próbowała ukrócić milicja. Grano na pieniądze, które udało się zaoszczędzić na śniadaniach albo które otrzymało się od babci. Jedną z najbardziej rozpowszechnionych gier tego typu, charakteryzujących się wielością zasad, była „расшибалка”. Polegała ona na **przewróceniu za pomocą tzw. „bitki”** (stanowiła ją najczęściej wygięta przeróbka miedzianej, carskiej monety) jak największej liczby monet ułożonych w słupek. Jeśli moneta odwracała się, upadając, należała do szczęśliwego uczestnika, który wspomnianą „bitką” uderzał kolejne leżące monety, próbując zmienić ich pozycję. Inną hazardową grą był „пристенок”: **na miejsce gry wybierano przestrzeń obok muru kamiennego, rzucając w jego stronę monetą.** Kolejny gracz powtarzał tę czynność i jeśli odległość między leżącymi monetami nie przewyższała długości rozłożonych palców dłoni, zabierał obie monety. Jeśli była większa, do gry przystępował kolejny uczestnik³⁰.

Do popularnych letnich gier związanych z bieganiem, szukaniem się i gonitwami należały: „салочки”, „колдунчики”, „пряталки” („прятки”), „двенадцать палочек” i „казаки-разбойники”. Integralną częścią wielu z nich (np. zabawy w chowanego) były wyliczanki, a do najczęściej używanych należała, co warto podkreślić, ta pochodząca jeszcze z czasów przedrewolucyjnych: *На золотом крыльце сидели: царь, царевич, король, королевич, сапожник, портной, кто ты такой?* Osoba, na którą padło ostatnie słowo, musiała wybrać jedną z wymienionych postaci, po czym wyliczanka ponownie się rozpoczynała, jednak tym razem ten, na kim się zatrzymała, miał szukać pozostałych. Szukający, stojąc pod murem, liczył do ustalonej wcześniej liczby, po czym mówił: *Я иду искать, кто не спрятался – я не виноват*³¹.

Popularną grą podwórkową była zabawa w kozaków i rozbójników. Uczestnicy dzielili się na dwie grupy, po czym kozacy mieli złapać rozbójników. Wymagało to niemałej siły fizycznej i myślenia taktycznego, zwłaszcza jeśli rozbójnicy uciekali tramwajem (próg tramwaju był przez lata ulubionym miejscem gier). By nie zostać złapanym przez przebywającego w środku kontrolera, który żądał opłaty za przejazd, a w razie niemożliwości uiszczenia należności oddawał gapowicza milicjantowi, trzeba było umieć zeskakiwać z progu, nieraz przy pełnej prędkości tramwaju. Również tu opracowana została specjalna technika. Jednak dzieci często obawiały się tej rozrywki, mogącej doprowadzić na posterunek milicji albo, co gorsza, do szpitala. Kolejną dziecięcą zabawą związaną z tramwajami było kładzenie na szyny różnych przedmiotów (np. pocisków) i obserwowanie, co się z nimi stanie³². Warto zwrócić uwagę na przekraczanie granic bezpieczeństwa, ryzykowne

²⁹ Szerzej na temat rodzajów rosyjskich gier dziecięcych zob. C. Kelly, *Children's World. Growing up in Russia, 1890-1991*, New Haven-London 2007, s. 426-429, 432-435, 438.

³⁰ А. Козлов, *Козел на саксе...*, rozdz. 1.

³¹ *Tamże.*

³² *Zob. tamże.*

zachowania dzieci, pozbawionych rodzicielskiego nadzoru; trudno jednak oczekiwać, by dziecko można było całkowicie ustrzec przed wciągającym światem podwórka.

Rozpowszechnioną grą była także zabawa w wojnę. Polegała ona na maksymalnym zmniejszeniu terytorium przeciwnika, który był królem w obrębie narysowanego na ziemi koła: rzucano na nie nóż i jeśli wbił się on w ziemię, można było okroić przestrzeń przeciwnika. Popularne były również gry gimnastyczne, np. przeskakiwanie przez „koźła”, który stopniowo oddalał się od linii startu. Nierzadko zabawy traktowano w kategoriach wyzwania, sprawdzenia się, wykazania, że jest się lepszym/zwinniejszym/odważniejszym od rówieśników. Często skakano ze stodoł o różnej wysokości – w ten sposób wyłaniano najdzielniejszych chłopców³³. Letnią zabawą było puszczanie latawców. Z kolei zimą zdobywano szczyt śnieżnej góry, chcąc utrzymać się na niej jak najdłużej i zostać „carem góry”. Popularne były także bitwy na śnieżki. Przyczepiano się również do ciężarówek – na łyżwach, w butach lub w walonkach; za tę zabawę także można było trafić na posterunek milicji³⁴.

Do ulubionych dyscyplin sportowych należały piłka nożna i hokej. Futbol był grą, której celem było pokazanie swoich umiejętności, wzmocnienie pozycji na podwórku, zdobycie autorytetu i oczywiście przyciągnięcie uwagi dziewcząt. Warto podkreślić rozwiniętą dziecięcą wyobraźnię i umiejętność przystosowania się do warunków niesprzyjających grze zgodnie z powszechnie przyjętymi standardami. Słupkami bramek były dwie cegły, kurtki lub szkolne tornistry³⁵. Za piłką biegały całe drużyny, praktycznie nie istniała obrona; delegowano do niej najgorszych graczy, jednak nawet oni nie chcieli stać w miejscu i również biegali za piłką. W sklepach brakowało prawdziwych piłek futbolowych, grano więc małymi gumowymi lub dużymi szmacianymi. Gdy na boisku były kałuże, szmaciana piłka robiła się coraz cięższa i brudniejsza – wówczas dodatkową atrakcją było trafienie innego gracza piłką w twarz. Nie obrażał się on jednak – celny rzut wywoływał powszechną radość.

Gdy w sklepach pojawiły się prawdziwe piłki, Aleksiej poprosił ojca o jej zakup. Spełnił on to kosztowne marzenie syna, który stał się posiadaczem jedynej piłki na wiele podwórek. Obok radości kolegów Aleksiej zaczął jednak doznawać poczucia wyobcowania powiązanego z zawiścią czy nawet świadomością nierówności klasowej. Większość rodzin kolegów zaliczała się bowiem do bardzo biednych i słabo wykształconych, które nie mogły pozwolić sobie na tak duży wydatek. Jak wspomina Kozłow: *Обычно мы жили дворовой жизнью, до поры до времени как однородная семья, насколько не интересуясь, у кого какие родители. Но появление нового мяча сразу обнаружило, что я из „обеспеченных”. А это, согласно всем российским и советским традициям, было нехорошо, и чем старшие были дети, тем лучше они это понимали*³⁶.

Należy zaznaczyć, że swoją rodzinę Kozłow nazywa „typowo komunistyczną”. Za „czarną owcę” uważał siebie – ze względu na zamiłowanie do muzyki jazzowej, które

³³ Рог. А. Пиир, *Для чего нужен двор?...*, s. 364-370.

³⁴ Zob. А. Козлов, *Козел на саксе...*, rozdz. 1.

³⁵ Рог. А. Пиир, *Для чего нужен двор?...*, s. 360.

³⁶ А. Козлов, *Козел на саксе...*, rozdz. 2: *Футбол и хоккей*.

pojawiło się już w dzieciństwie. Co więcej, zakaz słuchania tej muzyki przełożył się, jak pisze, na jego negatywny stosunek do ustroju, co niepokoiło jego rodziców: *Чаще всего мы с отцом вступали в конфликт из-за джаза, который он органически не воспринимал. Его просто трясло от гнева, когда он, зайдя ко мне в комнату, слышал из радиоприемника хриплый голос Луиса Армстронга. Тогда, в начале 50-х годов мы и понятия не имели, кто это такой. Мы слышали только голос, но не видели цвета лица, да и имени этого певца не знали. Поэтому мой отец вкладывал в грубый низкий тембр Армстронга свое представление обо всем негативном, связанным с ненавистным образом Соединенных Штатов Америки. В его глазах это был толстый буржуй, естественно, белый, в смокинге, с сигарой и в цилиндре [...]. Я тоже думал тогда, что Армстронг – белый*³⁷.

Kozłów nie uważa ekonomicznego statusu swojej rodziny, wynikającego z członkostwa rodziców w partii, za coś negatywnego. Wyjaśnia i tłumaczy natomiast oczarowanie ojca partią komunistyczną, do której, dla większej pewności i stabilności, wstąpiła także matka autora. Ojciec Kozłowa był doktorem nauk psychologicznych, a matka wykładała teorię muzyki³⁸.

Obok radości z posiadania piłki chłopcu towarzyszył strach o nią, gdy musiał zostawić ją na podwórku bez nadzoru. Obawy te okazały się jednak bezpodstawne: *Как оказалось, мяч представлял ценность для всех обитателей двора, за ним следили все вместе, клеили проколотую камеру, зашивали расходившиеся швы на крышке*³⁹. Wspólne użytkowanie przedmiotów wynikało z zasad obowiązujących we wspólnocie. Jak stwierdził Ferdinand Tönnies: *Ludzie żyjący we wspólnocie należą w z a j e m n i e do siebie i czerpią korzyści oraz posiadają i użytkują w s p ó l n e d o b r a. [...] Wspólne dobra – wspólne przykrości; wspólni przyjaciele – wspólni wrogowie*⁴⁰. Występująca w ramach przywoływanego moskiewskiego podwórka wspólnota terytorium przekształcała się we wspólnotę ducha, przez którą rozumieć należy wspólne zabawy, gry, sposoby spędzania wolnego czasu, podobny światopogląd (aż do okresu nastoletniego, gdy coraz wyraźniej rysowały się różnice między dawnymi towarzyszami zabaw)⁴¹.

Piłka nożna rugowała naukę, nie pozostawiając na nią zbyt dużo czasu: grano na zmianę, godzinami, a wyniki meczów były astronomiczne, np. 60:45. Sposób gry w piłkę Kozłów określił jako teatralny, widowiskowy i romantyczny, daleki od zawodowego; wpisane były weń ataki na przeciwnika i częste kontuzje. Chłopcy z podwórka organizowali także wspólne wyjścia na mecze rozgrywane na stadionie Dynamo. Brak pieniędzy na bilety sprawiał, że głównym zadaniem było przedostanie się na stadion bez biletu – chowano się na stadionie na długo przed przybyciem milicji i kontrolerów czy też znajdowano szczeliny w płocie. Brak telewizora nie utrudniał chłopcom orientacji

³⁷ *Tamże, Введение.*

³⁸ *Zob. tamże.*

³⁹ *Tamże, rozdz. 2.*

⁴⁰ F. Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, przeł. M. Łukasiewicz, wstęp J. Szacki, Warszawa 2008, s. 46, *Biblioteka Socjologiczna.*

⁴¹ *Zob. tamże, s. 34-35.*

w plejadzie światowych gwiazd futbolu i nie stanowiął przeszkody w utożsamianiu się z idolami⁴².

Zimą grano w rosyjski hokej – bez dużych prędkości i łyżew, nie na lodzie, a na udeptanym śniegu. Później, gdy popularność zaczął zdobywać hokej kanadyjski, starano się przystosować podwórko i własne wyposażenie do wymagań dyscypliny. Kozłow bardzo pozytywnie wspomina tę konieczność znajdowania zamienników dla sportowego wyposażenia: *Это увлечение, которое длилось две или три зимы, сыграло положительную роль в моей жизни. Я научился обращаться с пилой, рубанком и стамеской, овладел технологией работы со столярным клеем, а также выявил у себя некоторые способности изобретателя-рационализатора. И таких во дворе было множество. Вообще, во времена отсутствия игрушек мы многое делали для себя сами, не прибегая к помощи взрослых*⁴³.

O specyfice powojennego okresu dzieciństwa świadczą wspomnienia zabaw z użyciem łusek po nabojach czy eksploracji zniszczonych przez bomby domów. Mimo upływu czasu wojna – a właściwie pamięć o niej – nadal wyznaczała wiele zachowań i wpływała na sposób życia. Wspomnienia o wojnie odżywały podczas nielegalnych wypraw na składowisko zniszczonego sprzętu wojskowego, przeznaczonego do przetopienia. Miejsce to przyciągało dzieci, ponieważ można było tam znaleźć naboje, łożyska i różne przedmioty o nieznanym przeznaczeniu. Ze względów bezpieczeństwa (często w tej okolicy przebywali bezdomni) chodzono tam całym podwórkiem. Pociski używane były np. do wywoływania niewielkich eksplozji. Inną rozrywką było konstruowanie pistoletów, z których, po podpaleniu prochu, wylatywały pociski, np. kawałki metalu. Zabawa ta często kończyła się wypadkami – zdarzało się, że pocisk wybuchł w rękach strzelającego. Najbardziej narażone były oczy: *Полуслепые мальчишки с синими пятнышками ввешегося пороха на лице были не редкостью в те послевоенные годы. Иногда, при большой силе разрыва трубки, могло и покалечить руку, оторвав одну-две фаланги от пальцев*⁴⁴.

Z kolei przedwojenne dzieciństwo Aleksiej wspomina jako szczęśliwe i beztrioskie, choć trudno uznać, że było one udziałem przeciętnego radzieckiego dziecka: *Это было типичное счастливое детство, со сладкой манной кашей и бутербродами с красной икрой по утрам, с чулками на резинках, с распеванием на всю улицу „Ты не бойся ни жары и ни холода, закаляйся, как сталь!”*⁴⁵.

Na podwórku pojawiały się również gry okresowe, np. po emisji amerykańskiego filmu *Trzej muszkietierowie* popularne stały się zabawy z udziałem elementów szermierki, a po emisji *Tarzana* na podwórku pojawiły się liany ze sznurków. Film *Aleksander Newski* (Александр Невский, 1938, reż. Siergiej Eisenstein i Dmitrij Wasiliew) przyniósł z kolei popularność mieczy i hełmów, samodzielnie wyrabianych przez dzieci⁴⁶.

⁴² A. Козлов, Козел на саксе..., rozdz. 2.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Там же, rozdz. 1.

⁴⁵ Там же, Введение.

⁴⁶ Там же, rozdz. 1.

Autor wspomnień uznał film za jeden z najsilniejszych środków wpływających na świadomość dorastającego pokolenia w zakresie kształtowania obrazu bohatera z cechami kryminalnymi (np. *Bezdomni – Путевка в жизнь*, 1931, reż. Nikołaj Ekk; *Kotowski – Котовский*, 1942, reż. Aleksandr Fajnzimmer). Szczególne miejsce wśród czynników wpływających na kształtowanie osobowości zajmowała szeroko rozpowszechniona kultura świata przestępczego. Na subkulturę dziecięcą duży wpływ miał świat kryminalny, z którego zapożyczano słownictwo i styl ubierania się. Dzieci z różnych grup społecznych fascynował patos życia świata przestępczego połączony z romantyką właściwą piratom, atamanom, kowbojom. Estetyka łagrowo-więzienna z jej żargonem, manierami, licznymi niepisanymi zasadami przenosiła się na zewnątrz, do świata „dużej zony”. Obraz kryminalisty (ypka) wywoływał nie tylko strach, ale także szacunek, ponieważ bezwzględnie przestrzegał on zasad kodeksu kryminalnego. Muzyk wspomina fascynację dzieci patosem piosenek złodziejskich. Spośród piosenkarzy, w repertuarze których było wiele piosenek kryminalnych (блатные песни), szczególnie popularność zdobył Leonid Utiosow (1895-1982). Popularne były utwory traktujące o stosunku złodziei do rodziców: występowały w nich takie elementy, jak prośba do matki o przebaczenie czy tęsknota za nią. Ojciec najczęściej występował w roli czarnego charakteru, który porzucił matkę razem z małym dzieckiem, co znacząco wpłynęło na jego dalszy los. Niektórzy bywalcy podwórka z własnego doświadczenia znali ten mroczny świat, co jednak nie wpływało na ich relacje z kolegami: *Дружба от этого не прерывалась, но чувствовалось, что те, кто побывал „там”, заметно изменились, повзрослели и потеряли прежнюю пионерско-романтическую наивность, и, я бы сказал, радость бытия*⁴⁷.

Podsumowując rozważania na temat fascynacji wspólnoty dziecięcej romantyką świata przestępczego, warto odwołać się do słów samego Kozłowa: *И все-таки, оказываясь во дворе, послевоенные дети попадали в свой особый мир, совершенно отличающийся от школы и скрытый от мира родителей. В принципе, это был типичный „андеграунд”, его детская разновидность. Здесь все мальчишки говорили на естественном „матерном” языке, который автоматически забывался дома и в школе. При девочках никто не „ругался”, даже самая шпана, – это считалось дурным тоном*⁴⁸.

Gry wspólne wykorzystywano do popisania się zręcznością przed płcią przeciwną. Należy jednak podkreślić, że młodzież wstydziła się okazywania uczuć. Kiedy chłopcu udało się osiągnąć sukces i zaczynał chodzić za rękę z obiektem swoich uczuć, zazwyczaj wkrótce potem stopniowo tracił zainteresowanie dziewczyną i zaczynał zdobywać nową. Wspomnienia Kozłowa naświetlają tym samym obyczajowość dzieci i młodzieży okresu powojennego. Autor określa relacje między płciami jako moralne, co tłumaczy zachowanymi najlepszymi tradycjami rosyjskiej wsi, a także purytańską moralnością radziecką. Jako przykład Kozłow podaje fakt, że dzieci i młodzież wyśmiewały i przedrzeźniały osoby, które zaczynały okazywać sobie sympatię. Zazwyczaj

⁴⁷ Тамże, rozdz. 3.

⁴⁸ Тамże.

prowadziło to do rozpadu związku, który tak naprawdę jeszcze nie zdążył się na dobre rozwinąć. Surowo regulowane przez państwo wychowanie seksualne oddziaływało na zachowania młodzieży (w istocie bardzo niedojrzałe), która nie mogła liczyć na zajęcia z uświadamiania seksualnego w szkołach czy na rozmowy na ten temat ze specjalistami⁴⁹.

Aby w pełni poświęcić się podwórkowemu życiu, Alosza zaprzestał uczęszczania na zajęcia w pracowni sztuk plastycznych oraz w szkole muzycznej. Zainteresowanie jazzem, tańcem, zbieraniem płyt pojawiło się w klasie siódmej. Również wtedy dobra pozycja materialna jego rodziny pozwalała mu na uzyskanie przewagi nad rówieśnikami – Alosza posiadał patefon, który po wojnie zajmował w mieszkaniach poczesne miejsce: *Он скрашивал жизнь в самые трудные ее периоды*⁵⁰. W wieku około siedemnastu lat Alosza coraz rzadziej pojawiał się na podwórku, a coraz częściej przebywał na wieczorach tanecznych i w modnych miejscach, w których zbierała się moskiewska młodzież, np. na moskiewskim Broadwayu (tak nazywano część lewej strony ulicy Gorkiego, obecnie Twierskaja).

Charakterystyczne dla okresu powojennego dzieciństwa wspólnotowe uczestnictwo w życiu pozaszkolnym (przejawiające się w solidarności kolegów z podwórka, wspólnych grach i zabawach) zaczęło zanikać wraz z nastaniem okresu adolescencji, gdy coraz większą wartość zaczęto przypisywać indywidualizmowi i własnym zainteresowaniom jako sposobom na pełną realizację wyjątkowości jednostki oraz poznanie swej osobowości. Dojrzewanie położyło kres dzieciństwu spędzanemu na podwórku, rozpadły się grupy koleżeńskie, zmieniły się zainteresowania, coraz bardziej uwidaczniały się różnice między wczorajszymi przyjaciółmi z podwórka i boiska. Zaczęto inaczej patrzeć na dawne towarzyski zabawy, chłopcy musieli nauczyć się je adorować, zabiegać o ich względy, ale tak, by nie zauważyli tego koledzy. Dążenie do indywidualizmu, stanowiące immanentną cechę okresu dojrzewania, w warunkach radzieckich było wzmacniane przez pojawienie się kultury alternatywnej (*стиляги*⁵¹), stanowiącej interesującą odskocznnię od szarej, przewidywalnej rzeczywistości.

Po upadku Związku Radzieckiego, w warunkach rodzącego się społeczeństwa masowego, ulegającego procesom globalizacyjnym, coraz większą wagę zaczęto przywiązywać do kultury audiowizualnej. Doprowadziło to do tego, że przestrzeń podwórka przestała pełnić swoją dawną funkcję. Kolektywne uczestnictwo w kulturze, charakterystyczne dla okresu radzieckiego, zostało zastąpione przez kulturę indywiduali-

⁴⁹ Zob. M. Heller, *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Paryż 1988, s. 185-186, *Biblioteka „Kultury”*, t. 428.

⁵⁰ А. Козлов, *Козел на саксе...*, rozdz. 3.

⁵¹ Ta młodzieżowa subkultura była popularna w dużych radzieckich miastach od końca lat 40. do początku lat 60. Jej członkowie podkreślali przewagę amerykańskiego stylu życia; cechowała ich apolityczność, często negatywny stosunek do radzieckiej moralności. Wyróżniali się jaskrawym strojem, odważnymi fryzurami i slangiem. Interesowali się muzyką rozrywkową (jazz) oraz zachodnimi tańcami. Subkultura ta stanowiła protest przeciwko radzieckiej sztampie i nudzie, skostniałym radzieckim zasadom zachowania, stylowi ubierania się i jednostajności w muzyce. Jej członków wykluczano z Komsomołu i wyrzucano z uczelni. Szerzej zob. *Стиляги. Отважные дэнди Страны Советов*, „be-in” 2006, 12 IX, [online] http://www.be-in.ru/subject/532-stilyagi_otvazhnie_dendi_stran/, 25 V 2012.

styczną: zamiast wspólnych gier i zabaw na podwórku młodzi Rosjanie są dziś odwożeni przez rodziców na zajęcia dodatkowe, mające zapewnić im jak najlepszy start w dorosłe życie.

Jak podkreśliła Natalia Konradowa, współczesne dzieci z tzw. „porządnymi” rodzinami nie spędzają wolnego czasu na podwórkach, ale wybierają rozrywkę, jaką daje im komputer. Młodsze dzieci spacerują po parku z opiekunkami, starsze – uczestniczą w licznych zajęciach dodatkowych. Wspólnoty dziecięce się rozpadły – pozostali w nich jedynie *bezprizorni*, czyli bezdomne sieroty lub dzieci z rodzin patologicznych. Opustoszałe podwórka tłumaczy się albo wymogami bezpieczeństwa, albo innymi, bardziej rozwijającymi zajęciami, na które zapisywane są dzieci. Nie ma wątpliwości, że inny sposób organizacji życia pozaszkolnego wpłynie na ukształtowanie pokolenia znacząco różniącego się od pokolenia rodziców, choć jest jeszcze zbyt wcześnie, by dokładnie prognozować te zmiany. Rozważając różnice osobowościowe między pokoleniami wynikające ze zredukowanego do minimum uczestnictwa dzieci w życiu podwórka, Konstantin Aprieliw napisał: *Конечно, поколение, выросшее без дворов, станет другим. Они менее общительные, более законсервированные, понятие коллективности и умение противостоять жизненным трудностям снизилось. Дети превращаются в эдаких домашних животных, и это огорчает. Но выход есть – нужно просто иначе физически детей нагружать: кружки, спортивные секции, походы*⁵².

Jak zaznaczyła Konradowa, Rosjanie, których dzieciństwo upłynęło na podwórkach słabo wyposażonych w obiekty dla dzieci, ale dających pole do popisu dziecięcej wyobraźni i kreatywności, przestrzeń tę często wspominają z wielką nostalgią i – niezrządkiem – smutkiem: *Двор, дворик... старинное слово... В разные времена это слово имело разные оттенки: царский двор, торговый двор, крестьянский двор... От слова „двор” происходят понятия и „дворянин”, и „дворня”, и „дворник”... Понятие „двор” менялось, но всегда оставался смысл „двор как объединяющее место”; слово „двор” созвучно со словом „род”, Родина...*⁵³

Podwórko trwale zapadło w pamięć wielu Rosjan jako miejsce, w którym upływało szczęśliwe, choć niepozabawione trosk dzieciństwo: *Для многих людей послевоенного поколения двор – это лучшие воспоминания молодости; до сих пор наши лучшие друзья – это друзья „с нашего двора”, мы до сих пор гордимся „нашим двором”⁵⁴; Ведь в этих дворах столько красоты, в них сконцентрирована энергия многих поколений людей живших там. Это „намóленные” места, там столько пережито, там столько сказано...*⁵⁵

⁵² Н. Конрадова, *Конец дворовой жизни*, „Сноб” 2010, 9 III, [online] <http://www.snob.ru/selected/entry/14142>, 20 VI 2012.

⁵³ *Московские дворники: вчера и сегодня*, Москва, которой нет. Историко-культурологический проект о старой Москве, [online] <http://moskva.kotoroy.net/msc/1.html>, 20 VI 2012. Na powyższej stronie znajdują się szkice i zdjęcia kilkudziesięciu malowniczych moskiewskich podwórek; wiele z nich dziś już nie istnieje.

⁵⁴ *Tamże*.

⁵⁵ *Tamże*.

Podwórka zaczęły pustoszeć w latach 60., gdy mieszkańcy komunałek wyprowadzali się do nowych rejonów. Prawdziwy cios zadano podwórkom w latach 80. i 90.: mieszkańców domów położonych w centrum stolicy zaczęto wysiedlać na przedmieścia, a na miejscu dawnych domów i podwórek pojawiły się nowe biura i firmy⁵⁶. Warto podkreślić, że współczesne zjawisko opustoszałych podwórek nie jest charakterystyczne jedynie dla rosyjskiego obszaru kulturowego. Podobna tendencja zauważana jest również m.in. w Stanach Zjednoczonych. Klasa średnia uważa miasta – a co za tym idzie również podwórka – za obszar niebezpieczny, a przekonanie to wywodzi się z końca lat 60., gdy dochodziło do licznych zamieszek ulicznych. Jest ono wzmacniane przez uwarunkowania demograficzne: przedstawiciele klasy średniej i wyższej posiadają najczęściej jedno lub dwoje dzieci, co sprawia, że starają się jeszcze silniej chronić je przed ewentualnymi niebezpieczeństwami, a to sprowadza się do organizowania niemal każdej minuty ich czasu wolnego i niepozostawiania ich na ulicy bez nadzoru dorosłych⁵⁷. Odnosząc się do przestrzeni współczesnego podwórka, psycholog Wadim Pietrowski podkreślił, że jest ona dużo bardziej niebezpieczna. Z kolei konieczność nadzoru ze strony osób dorosłych w dużej mierze pozbawia dzieci samodzielności. Powracając pamięcią do lat dziecięcych, Pietrowski nazwał wspólnotę podwórkową, w której czynnie uczestniczył, *kolosalną szkołą życia: Это было не просто межличностное общение, не просто дискотеки, где музыка опосредствует отношения. Это была полноценная, очень живая, очень сложная, опасная, очень ненормативная жизнедеятельность всех, кто выходил и оказывался в этом дворе*⁵⁸.

Pozytywnym zjawiskiem są podejmowane inicjatywy mające na celu zagospodarowanie podwórek, przystosowanie ich do potrzeb najmłodszych. Niestety, nierzadko akcje te mają jednorazowy charakter, później brakuje regularnego nadzoru nad stanem obiektu⁵⁹. Huśtawki, karuzele znajdujące się na placach zabaw często są stare, zaniedbane i nie gwarantują bezpiecznego spędzania wolnego czasu. Na licznych podwórkach (np. w mieście Ufa) brakuje placów zabaw, podobnie jak latarni, co zwiększa zagrożenie związane z przebywaniem – nie tylko dzieci – poza domem. Zdarza się, że z planów zagospodarowania przestrzennego wykreślane są projekty obiektów przeznaczonych na rozrywkę i odpoczynku najmłodszych, a na ich miejscu buduje się dochodowe bloki mieszkalne⁶⁰.

Niewątpliwie bujne i różnorodne życie radzieckich podwórek należy już do przeszłości, co stanowi immanentny znak czasu – mieszkańcy bloków często nie znają swoich sąsiadów, preferowana wielkomiejska anonimowość nie sprzyja nawiązywaniu kontaktów; postawa ta transmitowana jest z rodziców na dzieci. Jednak tak często podkreślana nostalgia za latami dziecięcymi, w które wpisane były niewyszuka-

⁵⁶ *Tamże.*

⁵⁷ Zob. Н. Конрадова, *Конец дворовой жизни.*

⁵⁸ Zob. *tamże.*

⁵⁹ Zob. *tamże.*

⁶⁰ Zob. О. Литовченко, *Дворовая жизнь вашего дома*, „102 метра.ру. Недвижимость в Уфе” 2010, 2 IX, [online] <http://102метра.ru/text/daynews/315699.html>, 20 VI 2012.

ne, ale dające dużą radość zabawy z kolegami z podwórka, przekonuje, że poczucie bycia częścią wspólnoty stanowi ważną potrzebę i wartość także dla współczesnego człowieka.

BIBLIOGRAFIA

- Aлексей Семенович Козлов. *Биография*, LiveLib, [online] <http://www.livelib.ru/author/123166>.
- Chmiel A., *Alienacja czy powrót do wartości?*, [w:] *Wizerunki wspólnoty. Studia i szkice z literatury i antropologii porównawczej*, red. Z. Kadłubek, T. Sławek, Katowice 2008, *Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*, nr 2623.
- Chromie E., *Kompetencja międzykulturowa, czyli dar budowania nowych wspólnot*, [w:] *Wspólnota komunikacyjna w teorii i praktyce*, red. B. Sierocka, Wrocław 2007, *Via Communicandi*, t. 3.
- Федеральный закон от 24 июня 1999 г. N 120-ФЗ „Об основах системы профилактики безнадзорности и правонарушений несовершеннолетних” (с изменениями от 13 января 2001 г.), rozdz. 1: *Общие положения*, [online] <http://femida.info/52/oospb001.htm>.
- Heller M., *Maszyna i śrubki. Jak hartował się człowiek sowiecki*, Paryż 1988, *Biblioteka „Kultury”*, t. 438.
- Kelly C., *Children's World. Growing up in Russia, 1890-1991*, New Haven–London 2007.
- Конрадова Н., *Конец дворовой жизни*, „Сноб” 2010, 9 III, [online] <http://www.snob.ru/selected/entry/14142>.
- Козлов А., *Козел на саксе*, [online] http://lib.ru/CULTURE/MUSIC/KOZLOV/kozel_na_saxe.txt.
- Le Goff J., *Historia i pamięć*, przeł. A. Gronowska, J. Stryjczyk, wstęp P. Rodak, Warszawa 2007, *Communicare*.
- Литовченко О., *Дворовая жизнь вашего дома*, „102 метра.ру. Недвижимость в Уфе” 2010, 2 IX, [online] <http://102metra.ru/text/daynews/315699.html>.
- Московские дворники: вчера и сегодня*, Москва, которой нет. Историко-культурологический проект о старой Москве, [online] <http://moskva.kotoroy.net/msc/1.html>.
- Окуджава Б., *Ленька Королев*, [online] <http://www.kulichki.com/moshkow/KSP/okudvawa.txt>.
- Olszewska-Dyoniziak B., *Człowiek, kultura, osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kultury*, Kraków 1991.
- Пиир А., *Для чего нужен двор? (Возрастные сообщества ленинградских дворов)*, „Антропологический форум” 2006, nr 5, [online] http://anthropologie.kunstkamera.ru/files/pdf/005/05_10_piir_k.pdf.
- Ромашова М. В., *Репрезентация советского детства в мемуарной литературе рубежа XX и XXI веков*, „Вестник Пермского университета” 2005, Вып. 5. История, s. 56-65, [online] <http://childcult.rsuh.ru/article.html?id=58605>.
- Rybakow A., *Kordzik*, przeł. Z. Łapicka, Warszawa 1987.
- Сергеева, А. В., *Русские. Стереотипы поведения, традиции, ментальность*, Москва 2004.
- Стиляги. Отважные денди Страны Советов*, „be-in” 2006, 12 IX, [online] http://www.be-in.ru/subject/532-stilyagi_otvazhnie_dendi_stran/.

- Tönnies F., *Wspólnota i stowarzyszenie. Rozprawa o komunizmie i socjalizmie jako empirycznych formach kultury*, przeł. M. Łukasiewicz, wstęp J. Szacki, Warszawa 2008, *Biblioteka Socjologiczna*.
- Zaleski M., *Formy pamięci. O przedstawianiu przeszłości w polskiej literaturze współczesnej*, Warszawa 1996.
- Zimand R., *Diarysta Stefan Ż.*, Wrocław 1990, *Z Dziejów Form Artystycznych w Literaturze Polskiej*, t. 74.

Dr Anna KADYKAŁO – kulturoznawca, specjalność rosjoznawstwo. Zainteresowania naukowe: dzieciństwo w rosyjskiej kulturze, kultura popularna w Rosji, kultura radziecka, literatura rosyjska XX w. Ważniejsze publikacje: *Idea szczęśliwego dzieciństwa w konfrontacji z radziecką rzeczywistością*, [w:] *Idea i komunikacja w języku i kulturze rosyjskiej*, red. A. Dudek, Kraków 2011; *Arkadij Gajdar i jego timurowcy. Początki legendy i współczesne próby jej demitologizacji*, „Slavia Orientalis” 2011, t. 60, nr 3, s. 349-364; *Antybajkowa kampania w ZSRR*, „Politeja” 2011, nr 1; *Dziecięca fascynacja światem wojny – Syn pułku Walentina Katajewa*, [w:] *Świat Słowian w języku i kulturze. 10, Literaturoznawstwo*, red. nauk. E. Komorowska, A. Porchawka-Mulicka, Szczecin 2009; *Mit Arteku jako arkadia radzieckiego dzieciństwa*, [w:] *Dziecko a świat dorosłych*, red. nauk. M. Duda, B. Gulla, Kraków 2009.